

Rahman Rahîm olan Allah'ın adıyla

[1] Allah'tan, her sonu kuşatan celâline ve her gâye'yi aşan keremine sığ-

narak, üzerimize hidâyet nurlarını akıttırmasını; bizleri sapıklık ve günahın ka-

ranlıklarından esirgemesini; hakkı hak olarak gören ve ona uyup onu izlemeyi

yeğleyenlerden; bâtili bâtil olarak görüp ondan çekinip sakınmayı seçenlerden

eylemesini; kendi nebî ve velîlerine vaat ettiği mutluluğa eriştirmesini; dünya-

dan göçtüğümüzde, idrâk merdivenlerinin, yüceliklerinin çok altında kaldığı,

hayal oklarının zirvesine ulaşmadığı o mutluluk, sevinç, nimet ve neşeye biz-

leri kavuşturmasını niyaz ederiz. Mahşerin dehşetinden kurtulup Firdavs cen-

netinin nimetine kavuşmaktan sonra, "hiçbir gözün görmeyişi, hiçbir kulağın

isitmeyişi ve hiçbir insanın hatırına gelmeyen" nimetlere ulaştırmasını isteriz.

İnsanların en hayırlısı peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, onun tertemiz

ev halkına, doğru yolun kılavuzu ve karanlığı aydınlatan meşale durumundaki

nezih ashâbına rahmet etmesini, onları esenlikte kılmasını dileriz.

15 [2] İmdi ben, akran ve emsallerinden zekâ ve anlayışça üstün olduğuna

inanarak birtakım kimseler gördüm. Bunlar, İslâm'ın ibadet olarak öngördüğü

vazifeleri terk ediyor, dinin namaz kılmak ve yasaklardan kaçınmak türünden

emirlerini küçümseyiyor, şeriatın buyruklarını ve koyduğu sınırları önemsemi-

yor, onun "dur" dediği yerde durmayarak çeşitli zan ve şüphelerin etkisiyle

20 din bağından tamamen sıyrılmış bulunuyorlardı. Bu konuda onlar, "Allah'ın

yolundan döndüren, onda eğrilik arayan ve aynı zamanda âhîretî inkâr eden"

[Hâd 11/19] bir topluluğu izliyorlardı.

[3] Oysa bunların inkârlarının -Yahudi ve Hristiyanlarınki gibi-, duyum ve alışkanlıktan kaynaklanan taklitten başka bir dayanağı yoktur. Zira Yahudi ve Hristiyanların çocukları İslâm dininin dışında yetiştirilmişler, babaları ve ataları da aynı yolu izlemişlerdir. Din ve mezhepler üzerinde araştırmaya yapan bid'at ve keyfî görüş sahibi bir grup teorisyende olduğu gibi, onların da, doğru yol-dan çıkaran şüphenin yol açtığı sürçmeden kaynaklanan teorik araştırmadan ve serap parlıtısı gibi aldatıcı hallere kanmadan başka bir dayanakları yoktur.

[4] Onların inkâra sapmalarının esas kaynağı Sokrat, Hipokrat, Eflâtun, Aristoteles ve benzeri önemli isimleri duymuş olmaları; bu filozofları izleyen ve bu sebeple sapıtanlardan bir grubun, onların akıl güçlerini; yöntemlerinin güzelliğini; geometri, mantık, fizik ve metafizik hakkındaki bilgilerinin inceliğini; üstün zekâ ve anlayışa sahip oldukları için gizli meseleleri ortaya çıkarmada başkalarına baskın geldiklerini abartarak anlatmalarıdır. Onlar, bu filozofların, olgun akla ve birçok fazilete sahip olmakla birlikte, şeriatları ve inançları inkâr ettiklerine, din ve mezheplerin aytıntılarını kabule yanaşmadıklarına, bunların oluşturulmuş kanunlar ve aldatıcı hilelerden ibaret olduğuna inandıkları yo-lunda bilgi naklettiler.

[5] Önceki filozofların inançları, bu anlatımları duyan [İslâm filozoflarının] yapılarına uygun düşünce, kendi anlayışlarına göre faziletliler topluluğunda yer almak ve onların izinden gitmek; kendilerini halk yığınlarının telakkilerinin üstünde görmek ve atalarının diniyle yetinmeyip onu küçümsemek sûretiyle küfür akidesini benimsemek onlara hoş göründü. Hakki taklitten ayrılmamanın zarâfet gösterisi ve bâtili taklit etmenin bir güzelliğ olduğu sanarak bir taklit-ten öbütüne geçmenin delilik ve budalalık olduğunun farkına bile varamadılar.

[6] Allah'ın yarattığı şu âlemdede, geleceksel olarak inandığı hakkı bırakıp herhangi bir bilgi ve araştırmaya dayanmaksızın batılı tasdikle koşan kimsenin seviyesinden daha düşük hangi seviye olabilir? Halkın en budalası bile bu onur kırıcı çukura düşmekten uzaktır. Çünkü onların mayasında, sapıklara benzeyerek zarif görünme sevdası yoktur! Budalalık kurtuluş, keskin zekâdan; körlük de selâmete, şaşî bakmaktan daha yakındır.

[7] Bu kalın katalıların nabzının ahmaklıkla çarpıldığını görünce bu kitabı

yazmayı bir görev bildim. Amacım, önceki filozofları, metafiziğe ilişkin inançlarının tutarsız ve görüşlerinin çelişik olduğunu açıklayarak reddetmek; gerçekte aklı başındakiler için alay konusu olan öğretilerinin iç yüzünü ve tehlikelerini ni göz önüne sermek ve bunun sıradan halk yığınları arasından çeşitli inanç ve görüşlerle temâyüz eden zeki kimselere ibret olmasını sağlamaktır. İşte onların öğretilerinin olduğu şekilde hikâyesi budur. Tâ ki, Allah'a ve âhirete iman konusunda önceki ve sonraki bütün önemli şahsiyetlerin görüş birliği halinde olduklarını, bu taklitçi zındıklar görsün. Ortaya çıkan görüş ayrılıkları ise mucizelerle desteklenn peygamberlerin gönderilmiş amacı olan bu iki temel ilke dışındaki ayrıntılarla ilgilidir. Ayrıca bu iki temel ilkeyi, kafası karışık ve ters görüşlü çok az bir kesim dışında hiç kimse inkâr etmiş değildir. Zaten düşünürler nezdinde bunların, sadece zararlı şeytanlar zümresinden ve kafasız

acemilerden sayılmaları dışında hiçbir değeri de yoktur. Ve yine bu sayede, taklidi olarak küfürle donanmanın, kendi görüşünün güzelliğini gösterdiği ni sanan kimsenin bu özentisi engellen sin ve kendi anlayış ve zekâsının bilince varsın. Böylece kendilerine benzemek istedikleri büyük ve önde gelen filozofların, şeriatı inkâr ettikleri yolundaki iftiradan uzak oldukları ve bunların Allah'a inandıkları, peygamberleri tasdik ettikleri iyice anlaşılmış olsun.

Bu temel ilkelere sonra ayrıntılarda hataya düştükleri, bu konuda ayakları kayarak hem doğru yoldan sapmaları hem de sapmışlıklarını görülsün. Şimdi biz onların hayal ürünü ve geçersiz görüşlerini açığa çıkaracak ve bunların hepsinin bırakım abartılarından ibaret olup arka planında hiçbir şeyin bulunmadığını ortaya koyacağız. Gerçekleştirmeyi amaçladığım şeylerin ortaya konmasında başatının sahibi yüce Allah'tır.

[8] Şimdi, bu eserde ele alınacak olan görüşleri ifade eden mukaddimelerle kitabı başlayalım.

[Birinci] Mukaddime

[9] Bilinmesi gerekir ki, filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarını ayrıntıla-

riyla anlatmak uzun sürer. Çünkü onların temellendirilmemiş yaklaşımları ve tartışmaları çok, görüşleri yaygın, yöntemleri ise farklı ve çeşitlidir. O halde

biz onların önde geleni "Mutlak Filozof" ve "Muallim-i Evvel" diye bilinenin

düşünce sistemindeki gelişmeyi ortaya koymakla yetinelim. Zira iddialara göre

o, felsefi ilimleri sıradüzenine koyup sistemleştirmiş, gereksiz ayrıntılardan ayık-

lamış ve filozofların temel düşüncelerine en yakın görüşleri seçmiştir. O kişi

Aristoteles'tir. Aristoteles, kendisinden öncekilere hatta Eflatun el-İlâhî laka-

bıyla anılan hocasına karşı çıkmış; fakat hocasına olan muhalefetten dolayı

özür dileyerek "Eflatun da dost, hakikat de dosttur, fakat hakikat ondan daha

çok dosttur" demiştir.

[10] Bu hikâyeyi nakletmemizin sebebi, öğretilerinin tutarsız ve temellen-

dirilmemiş olduğunun, yargıların inceleme ve kesin bilgiye değil, zan ve tah-

mine dayandığının, metafizik hakkındaki bilgilerinin doğruluğunu ise mate-

matik ve manuk ilimlerinin yardımına kanıtlamayacağına, böylece kit

akıllıları aldatarak ikna ettiklerinin onlar tarafından da bilinmesini sağlamaktır.

Şayet onların metafizik hakkındaki bilgileri tahminden arındırılmış kesin kanıt-

lara dayanıyor olsaydı, matematikte olduğu gibi bu konuda da görüş ayrılığına

düşmezlerdi.

[11] Ayrica Aristoteles'in eserlerini çevirenlerin tercümeleri de aıklama ve

yorum gerektirecek derecede bozulma ve değişmeye uğramaktan kurtulama-

mis, hatta bu husus kendi aralarında ayrı bir tartışmaya yol açmıştır. İslâm

filozofları arasında [Aristoteles'i] en iyi nakledip inceleyen Ebû Nasr el-Fârâbî

ve İbn Sînâ'dır. O halde biz, bu ikisinin, sapıklıktaki reislerinin öğretilerinden

seçip doğru buldukları görüşleri geçersiz kılmakla yetineceğiz. Çünkü onların

benimsenmeyip terk ettiklerinin geçersizliğinde şüphe olmadıktan, bunları ge-

çersiz kılmak için uzun uzadıya düşünmeye ihtiyac yoktur. Öğretilerin çoğalıp

yayılmasına bağlı olarak sözün de uzayıp gitmemesi için, filozofların öğretilerini

bu iki kişinin nakli doğrultusunda reddetmekle yetinmemiz bilimlidir.

İkinci Mukaddime

[12] Filozoflarla diğer [kelâm] fırkaları arasındaki görüş ayrılığının üç kısmı olduğu bilinmelidir. Birinci kısımdaki tartışma, filozofların cevheri "bir konuda (mevzû) olmayan, yani kendi kendine var olan, var olmak için başkasına ihtiyacı bulunmayan varlık" şeklinde yorumlayarak âlemin yüce Yaratıcısı'na "cevher" demeleri örneğinde olduğu gibi, sadece terminolojiye dayanmakta-
dır. Halbuki onlar cevheri, hasımlarının anladığı şekilde "yer kaplayan" olarak anlamamışlardır.

[13] Biz bu kısma ilişkin görüşleri geçersiz kılmak için ayrıntılara inmeyeceğiz. Çünkü "kendi kendine var olma" anlamı üzerinde görüş birliği varsa, o zaman cevher terimi bu bağlamda değil, sözlük bağlamında tartışılır. Şayet söz-lük bu kullanıma izin veriyorsa, aynı kullanıma şerhata cevaz verilip verilmeyeceği fıkıh bahislerinde aranır. Zira [Allah'a isnat edilen] isimlerin haram ve mubah fıkıh bahislerinde sınırların zâhirlere delâletleriyle anlaşılır. Belki de sen "Bu meseleyi kelâmcılar sıfatlar konusunda anlatmışlar, fakihler ise fıkıh ilminde bundan söz etmemişlerdir" diyeceksin. Fakat meselelerin hakikatini [terimleri kullanmada-ki] alışkanlıklarla karıştırmamalısn. Öyleyse konulduğu anlam ile örtüşen bir lafzın [Allah'a isnadının] câiz olup olmadığının araştırmanın, fiillerden herhangi birinin [O'na isnadının] cevazını araştırmak gibi olduğunun anlamış olmalısın.

[14] İkinci kısım, [filozofların] dinin ilkelleriyle asla karşılaşmayan ve peygamberlerin -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- doğruladığı şeylerle zorunlu bir ilgisi bulunmayan konular üzerine yaptıkları tartışmalardan ibarettir. Mesela, onların "Ay tutulması, Ay ışığını Güneş'ten aldığından, yer kürrenin Güneş ile Ay arasına girmesi sonucu Ay'ın ışığının kararması olayıdır. [Yani] yer yuvar-laktır ve gök onu her yandan kuşatmıştır. Ay yerin gölgesine rastlayınca Güneş ışığından yoksun kalır" şeklindeki görüşleri ile "Güneş tutulmasının anlamı, Ay'ın, bakan kimse ile Güneş arasına girmesi demektir; bu ise Ay ile Güneş'in aynı zamanda iki düğümde (ukdeteyn)¹ birleşmesiyle gerçekleşir" şeklindeki görüşleri gibi.

[15] Biz bu tür bilgilerin (fenn) geçersiz kılınması üzerinde ayrıntılı olarak durmayacağız; çünkü bu hiçbir yazar sağlamaz. Kim ki bunu geçersiz kılmak için tartışmaya girmişmenin dinin gereği olduğunu sanırsa, dine karşı suç işlemiş ve onu zaafa uğratmış olur. Zira [astronomiye dair] bu meseleler, hiçbir şüpheye yer bırakmayan geometri ve matematik kanıtlara dayanmaktadır. Ay ve Güneş tutulmasının vakitini ve süresini sebepleriyle birlikte haber verecek kadar bu meseleler iyi bilen ve delillerini inceleyen kimseye "Bu tavrin şeriatı aykırıdır." denilmediğinde, sözkonusu kimse kendi bilgisinden değil, şeriatın şüphe eder. Hâlbuki şeriatın öngörmediği bir yöntemle şeriatı yarıma kalıksanın ona verdiği zarar, kendi yöntemiyle şeriatı zarar vermek isteyen on vereceği zarardan daha büyüktür. Nitekim "Akıllı düşman cahil dosttan daha iyidir." denilmiştir.

[16] Denilirse ki: Allah rahmet etsin ve selâmette kilsin, Resûlullah, "Güneş ve Ay Allah'ın âyetlerinden iki âyettir; bir kimsenin ölümü ve hayatı için tutulmazlar. Tutulduklarını görürseniz, hemen Allah'ı zikre ve namaza koyulun."² buyurmuştur. Bu hadis onların dedikleriyle nasıl bağdaşır?

[17] Biz deriz ki: Bu hadis onların dedikleriyle gelişen bir yanı yoktur. Çünkü hadiste, sadece Ay ve Güneş tutulmalarının bir kimsenin ölümü veya hayatıyla ilgisinin bulunmadığı vurgulanmakta ve böyle bir durum meydana geldiğinde namaz kılınması emredilmektedir. Zaten şeriat, öğleyin, Güneş batarken ve doğarken namaz kılmayı emretmektedir. O halde tutulma olayında müstehab olarak namaz kılmanın emredilmesi niçin yadırgansın? Şayet denilirse ki: Hadisin sonunda Hz. Peygamber'in "Fakat Allah bir şeye tecelli ederse o şey O'na boyun eğer." dediği şeklinde bir rivâyet bulunmakta, bu da tutulma olayının tecelli ile gerçekleştiğini göstermektedir.

[18] Biz deriz ki: Bu fazla kısmın hadis olduğu doğrulanmamıştır, dolayısıyla nakledenin yalanlanması gerekir; doğru olan bizim zikrettiğimizdir. Kaldı ki, fazla kısım sahib bile olsa onu tevî etmek, doğruluğu kesin olan meseleler üzerinde demagoji yapmaktan daha kolaydır. Nitekim akli delillerle tevî edilen nice açık naslar vardır ki, [açık olmalarına rağmen] tevîlin sağladığı açıklık derecesine ulaşamamışlardır. Mülhidleri en çok sevindiren şey, şeriatı savunan birinin bu ve benzeri görüşlerin şeriatı aykırı olduğunu açıklamasıdır. Şayet şeriatı geçersiz kılmamanın şartı bu gibi şeylerse, o zaman mülhilde şeriatı kolayca geçersiz kılmamanın yolu açılmış olur.

[19] İşte bu [gibi meseleleri onlarla tartışmaktan vazgeçtik], çünkü âlem

hakkında araştırma, onun yaratılmış veya ezelî oluşu üzerinde yürütmektedir. Yaratılmışlığı şâbit olunca ister küre şeklinde, ister yayvan, ister altugen veya sekizgen olsun, iddia ettikleri gibi gök ve altundakiler ister on üç, ister daha az veya daha çok tabakadan oluşsun fark etmez. Bu konular üzerinde durmanın, ilâhiyat bahisleriyle olan ilgisi, tıpkı soğanın kaç katı, narın kaç tanesi bulun-
dugu konusu üzerinde durmak gibidir. Amaç, nasıl olursa olsun, âlemın sadece Allah'ın fiili olduğunu vurgulamaktır.

[20] Üçüncü kısım, âlemın yaratılmışlığı, Allah'ın sıfatları ve cesetlerin/be-
denlerin dirilişine dair hükümler gibi dinin inanç esaslarına ilişkin tartışmaları
içermektedir ki, filozoflar bunların hepsini inkâr etmişlerdir. İşte başka konu-
larda değil, onların bu ve benzeri konulardaki öğretilerinin yanlış olduğunun
ortaya konulması gerekmektedir.

Üçüncü Mukaddime

[21] Bilinmelidir ki, amaç filozoflar hakkında iyimser olan ve yöntemle-
rinin gelişkisiz olduğunu sananları, onların tutarsızlıklarının çesitli yönlerini
açıklayarak uyarmaktır. Bunun için ben, bir tez ortaya atarak değil, sorgula-
yarak ve reddederek onlara karşı çıkacağım. Filozofları çesitli şekillerde sıkıştı-
rarak kesinliğine inandıkları şeyleri geçersiz kılacağım; onları bazen Mu'tezile,
bazen Kerrâmiyye, bazen de Vâkifiyye mezheplerinden destek alarak sıkıştıra-
cağım. Bu konuda belli bir mezhebe bağlı kalmayıp aksine bütün mezhepleri
onların aleyhine tek bir mezhep olarak kullanacağım. Çünkü diğer mezhepler
ayrıntıda bize ters düşseler de filozoflar dinin temel ilkelerine saldırmakta-
dırlar. O halde bizler onlara karşı birleşmeliyiz, zira sıkıntı anlarında kin ve
nefret ortadan kalkar.

Dördüncü Mukaddime

[22] Filozofların, delil getirmede zorlandıkları bir problemle karşılaşınca aldatarak ikna etmek üzere başvurdukları hilelerden biri de şudur: Derler ki: "Metafizik ilmi, keskin zekâ sahiplerinin bile anlayamayacağı kadar karmaşık, kapalı ve içinden çıkılmaz bir ilimdir. Bu problemlere cevap verecek bilgiye, ancak öncelikle matematik ve mantık ilimlerini öğrenmekle ulaşılır." Onlara iyimser yaklaşıp küfürlarini taklit eden bir kimse de onların öğretileriyile ilgili bir problemle karşılaşınca der ki: "Filozofların bilgilerinin bunun çözümünü kapsadığında şüphe yoktur; fakat matematik ilimlerini tahsil etmediğim ve mantığı iyi bilmediğim için onu anlamak bana zor gelmektedir."

[23] Biz deriz ki: Süreksiz nicelikleri konu alan matematik ilminin -aritmetik de böyledir- metafizikle bir ilgisi yoktur. Birisinin kalkıp da "Metafizigi anlamak için matematik gereklidir" demesi, bir başkasının "Tip, gramet ve lügat için matematik gereklidir" veya "Artmetik için tip gereklidir" şeklinde bir iddada bulunması gibi budalalıktır. Sürekli nicelikleri konu alan [astronomi de dâhil] geometri ilimlerine gelince, mâhiyetî itibarıyla o, göklerin ve merkeze kadar altundakilerin kütre şeklinde olduğunu, tabakalarının ve gökteki gezegenlerin sayısını, hareketlerinin miktarını açıklamaktan ibarettir. Biz bütün bunları filozofların hesabına tartışma sonucu veya inanç konusu olarak kabullensek bile -o zaman bu konuda delil getirmelerine de ihtiyâç kalmaz- bu durum, metafizik açısından bir eksiklik meydana getirmez. Bu, tıpkı birinin "Bu evin, bilen, irade sahibi, güçlü ve diri bir ustanın eseri olarak meydana geldiğinin bilinmesi, evin altı veya sekiz köşeli olduğunun, kolon ve kerpîç sayısının bilinmesine bağlıdır" demesi gibi, yanlışlığı gizlenemeyecek bir saçmalaktan ibarettir. Yine bu, birinin "Soğanın kollarının ve narın tanelerinin sayısı bilinmedikçe bunların yaratılmış oldukları anlaşılamaz" şeklindeki iddiası gibi, akli başında hiç kimsenin değer veremeyeceği çırtkin bir iddiadır.

[24] Evet, onların "Mantığı iyi bilmek gerekir." şeklindeki görüşleri doğrudur; ancak mantık filozoflara özgü bir şey değildir. O sadece bizim kelâmlarımızda "kitâbü'n-nazar" adını verdiğimiz bir yöntemdir. Fakat onlar bu lafzı abartarak "mantık" şeklinde değiştirmişlerdir. Bazen biz onu "kitâbü'l-cedel", bazen de "medârikü'l-ukûl" adıyla anarız. Kır akıllı olduğu halde zeki görünmek isteyen biri, mantık adını duyduğu zaman onun, sadece filozofların bildiği, kelâmların ise bilmediği ilginç bir ilim olduğunu sanır.

[25] Biz bu kavram kargaşasını ortadan kaldırmak ve bu sapıtırıcı hileyi kökünden kazımak için bu kitapta "medârikü'l-ukûl" (akıl işleyişi) konusunu ele almak, kelâmcı ve usulcülerin terimlerini değil, mantıkçıların terimlerini kendi kalıpları içinde kullanmak, terim onların izinden giderek bu kitapta onların dilıyla yani mantıkçıların ifadeleriyle tartışmak istiyoruz. Filozofların mantığın Burhân (İkinci Analitikler) bölümünde, kıyasın maddesinin doğruluğuna ilişkin olarak ileri sürdükleri ve Kıyas kitabında (Birinci Analitikler) kıyas şekilleriyle ilgili olarak ortaya koydukları şartları, Kategoriler ve İsağâtî'de ki bunlar mantığa giriş ve onun bölümlerinden ibaretir- koydukları kurallarla metafiziğe ilişkin bilgilerinde bunlara uymadıklarını izah edeceğiz.

[26] Fakat biz "medârikü'l-ukûl"u kitabın sonunda anlatmayı düşünmüyoruz. Çünkü o, bu kitabın amacını anlamak için bir âlet durumundadır; şu var ki, ona ihtiyaç duymadan anlayınlar da çıkabilir. Bu yüzden ona ihtiyaç duymayanların bu külfetten kurtulması için onu [ele almayı] erteliyoruz. Filozofları reddettiğimiz meselelerden herhangi birine ilişkin ifadelerimizi anlamayan kimse, öncelikle filozofların mantık adını verdiği Mi'yâru'l-ilm kitabını ezberlemeye başlaması gerekmektedir.

MESELELERİN FİHRİSTİ

[27] İmdi, bu kitapta onların öğretmelerinin gelişkili olduğunu ortaya koydu- ğumuz meseleleri saymaya başlayalım. Bunlar yirmi meseledir:	
Birinci Mesele: Filozofların âlemin ezeliiliği hakkındaki öğretmelerinin cürü- tülmesi (ibral) üzerine.	5
İkinci Mesele: Onların âlemin ebediliği hakkındaki öğretmelerinin cürütül- mesi üzerine.	
Üçüncü Mesele: Onların Allah'ın âlemin yaratıcısı ve âlemin de O'nun eseri olduğu yolundaki görüşlerinin aldatmaca olduğunun açıklanması üzerine.	10
Dördüncü Mesele: Onların Allah'ın varlığını ispat etme konusunda âciz bırakılmaları üzerine.	
Beşinci Mesele: İki ilâhın imkânsızlığını kanıtlama konusunda âciz bırakıl- maları üzerine.	
Altıncı Mesele: Onların sıfatları inkâr konusundaki öğretmelerinin cürütül- mesi üzerine.	15
Yedinci Mesele: Onların İlk Varlık'ın [yani Allah'ın] zâtının cins ve fasla bölünemeyeceği yolundaki görüşlerinin cürütülmesi üzerine.	
Sekizinci Mesele: Onların İlk Varlık'ın mâhiyetsiz basit bir varlık olduğu -şeklindeki görüşlerinin cürütülmesi üzerine.	20
Dokuzuncu Mesele: İlk Varlık'ın cisim olmadığını açıklama konusunda âciz bırakılmaları üzerine.	
Onuncu Mesele: Sonsuz bir zamanın varlığını kabul etmenin Yaratıcı'nın varlığını inkârı gerektirdiğinin açıklanması üzerine.	
On Birinci Mesele: Onların İlk Varlık'ın başkasını bileceği hakkındaki gö- rüşlerini ispat etme konusunda âciz bırakılmaları üzerine.	25
On İkinci Mesele: Onların İlk Varlık'ın kendi zâtını bileceği yolundaki gö- rüşlerini ispat etme konusunda âciz bırakılmaları üzerine.	
On Üçüncü Mesele: Onların İlk Varlık'ın cüz'iyâtı bilemeyeceği şeklindeki görüşlerinin cürütülmesi üzerine.	
On Dördüncü Mesele: Gögün iradeyle hareket eden bir canlı olduğu sek- lindeki görüşleri üzerine.	30
On Beşinci Mesele: Onların göğü hareket ettiren amaçla ilgili olarak anlat- tıklarının cürütülmesi üzerine.	

On Altıncı Mesele: Onların göklerin nefsinin bütün cüz'ileri bileceği yolun-
daki görüşlerinin götürülmesi üzerine.

On Yedinci Mesele: Onların olağanüstülüklerin [yani mucizelerin] imkânsız
olduğu yolundaki görüşlerinin götürülmesi üzerine.

On Sekizinci Mesele: Onların insan nefsinin cisim ve araz olmayıp kendi
kendine var olan cevher olduğu yolundaki görüşleri üzerine.

On Dokuzuncu Mesele: İnsânî nefislerin yok olmasının imkânsız olduğu
yolundaki görüşleri üzerine.

Yirminci Mesele: Onların, cennet ve cehennemdeki cisim ilişkini haz ve
elemeleri kabul etmekle birlikte cesetlerin yeniden dirilişini inkâr etmelerinin
gürütülmesi üzerine.

[28] İşte filozofların metafizik ve fizik ilişkini bir kısım gelişik bilgilerinden
anlatmak istediğimiz bunlardır. Matematik ilimlerine gelince, onlara karşı çık-
mak ve onları reddetmek anlamsızdır. Zira o ilimler aritmetik ve geometriden
ibaretir. Mantık ilimleri ise kavramlar üzerinde düşünmenin âleti durumunda-
dır; dolayısıyla bu konuda önemsencek aykırı bir görüşe rastlanmaz. İngallah
bu kitabın muhtevasını anlatmak için gerekli olan mantıkî bilgileri biz Mi'yârü'l-
ilm kitabında anlatacağız.

KİTABIN SONU

[576] Biri çıkup dese ki: Siz, filozofların görüşlerini ayrıntılı olarak anlattınız. Onların kâfir olduğunu, onlar gibi inanmaları öldürmek gerektiğini kesin olarak söyleyebilir misiniz?

[577] Deriz ki: Üç meselede onlar kesinlikle küfre düşmüşlerdir. Birincisi, âlemin ezeliliği meselesi ve onların bütün cevherleri ezeli sayan görüşleridir. İkincisi, onların "Yüce Allah'ın ilmi bireysel olarak meydana gelen cüz'ileri kuşatmaz" şeklindeki görüşleridir. Üçüncüsü de onların cesetlerin dirilip top-lanacağını inkâr etmeleridir.

[578] Bu üç mesele [hakkindaki görüşleri] hiçbir şekilde İslâm'la bağdaşmaz. Bunlara inanan kimse peygamberlerin (s.a.s.) yalan söylediğine, onların anlattıklarını maslahat gereği halkın anlayabileceği şekilde sembollerle ifade ettiklerine inanmış olur ki bu, Müslümanlardan hiçbir grubun kabul etmediği apaçık bir küftürdür.

[579] Bu üç mesele dışında ilâhî sıfatların yorumu, zât-sıfat birli-gine inanmaları [gibi konular] Mu'tezile'nin görüşüne yakındır. Se-bep ile sebeplinin birbirini doğal olarak gerektirdiğine dair görüşle-rini Mu'tezile "tevellüd" [nazariyesi] olarak ortaya koymuştur. Bu üç mesele dışında onlardan naklettığımız diğer bütün şeyleri İslâmî fıkalar da dile getirmiştir. İslâm fıkalarından bid'atçıları kâfir sayan bir kimse, bundan dolayı [filozofları] da kâfir sayar. Tekfirden çekinen kimse ise yalnız bu üç me-selede onları kâfir sayar. Bize gelince, sözün bu kitabın amacı dışına çıkmaması için şu anda bid'atçıları kâfir saymayı, bu konuda neyin doğru ve neyin doğru olmadığını incelemeyi bir kenara bırakıyoruz. Doğruda başarılı kılan Yüce Allah'tır.